

Борис Т. П. – здобувач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Мистецьке зібрання родини Харитоненків

Історія українського колекціонування – невід’ємна частина національного минулого. Колекціонування творів мистецтва сприяло становленню цілого ряду приватних музеїв художнього профілю, таких як, Б. і В. Ханенків, О. Гансена, В. Капніста, П. Харитоненка та ін. Маєтки і квартири колекціонерів стали особливими осередками збереження та популяризації мистецьких цінностей. З другої половини ХІХ ст. вони сформувалися як приватні музеї, які згодом стали основою сучасних українських художніх музеїв.

Особливої уваги заслуговує історія колекціонування мецената Павла Івановича Харитоненка, який наприкінці ХІХ ст. володів цукровими заводами, садибами на Слобожанщині та у Москві. Його садиба Наталівка розміщувалася неподалік від слободи Мурафа Харківської губернії, де діяв цукровий завод. Часом заснування Наталівки вважається 1884 р.

Двоповерховий будинок сім’ї Харитоненків розташовувався у центрі садиби [8, с. 150]. У так званому «графському будинку» містився музей. Тут зберігалися найцінніші мистецькі речі: картини російських художників, скульптура, меблі із карельської берези початку ХІХ ст., стародавня й нова саксонська порцеляна та ін. [5]. Інтер’єр кімнат був оформлений художником Мстиславом Добужинським [8, с. 150].

Мистецьку збірку Павло Іванович поповнював шляхом приватних замовлень, із виставок, аукціонів, які проводилися в Російській імперії. Зокрема, на виставках він купив картину І. Рєпіна «Малоросіянка», у 1907 р. картини М. Нестерова – «Мовчання», «Осінні дні» і невеликий етюд [1], у 1911 р. в Москві – дерев’яну скульптуру С. Т. Коньонкова «Голова сліпої дівчини» [5].

П. І. Харитоненко був знайомий із багатьма художниками (І. Рєпін, І. Шишкін, брати Володимир та Костянтин Маковські [8, с. 150] та ін.), відвідував їхні виставки.

На початку ХХ ст. приватне зібрання колекціонера налічувало найкращі твори-оригінали художників: В. Сурікова «Боярин», П. Нестерова «Тихі води», І. Пряшнікова «Порожняком», пейзажі проф. В. Орловського «Чумаки», «Кронштадт», І. Шишкіна «Ліс», І. Айвазовського, В. Маковського, а також портрети династії Харитоненків, численні портрети його коней, корів, собак пензля В. Маковського.

Відвідавши цей музей 6 лютого 1926 р. Г. І. Петровський занотував у книзі відвідування: «Зберегти і розширити музей необхідно для того, щоб молоде покоління вчилося, бачило попередню культуру і створювало кращу, свою» [5].

Визначною архітектурною пам'яткою Наталівки була церква Спаса, яка у 1920 р. стала музеєм давньоруського мистецтва [7, с. 56]. Церква Спаса була виконана у старопсковсько-новгородському стилі XIV–XV ст. з тесаного каменю й покрита міддю з позолотою. Зовнішні стіни споруди прикрашали скульптури С. Т. Коньонкова [5], рельєфні розетки із зображенням святих та декоративним орнаментом роботи О. Матвєєва [7, с. 55]. Над входом мозаїка – копія з ікони грецького письма XIII ст. Внутрішній розпис (фрески) церкви виконував академік О. Савінов.

У церкві-музеї зберігалися унікальні оригінали стародавнього Новгороду, переважно XV ст. Серед них, на особливу увагу заслуговує ікона XII ст. князів Бориса і Гліба, Євангеліє, дзвін та епітафія. Дзвін містить скаргу Н. Каразіна на поміщика П. Ольховського, а епітафія – написана віршем акростих на могилу Н. Каразіна. На думку проф. Д. Багалія, автором цієї епітафії був Г. Сковорода [5].

Частина ікон із зібрання П. Харитоненка до перевезення в Наталівку експонувалася на виставці іконопису і художньої старовини під час з'їзду художників у Петербурзі 27 грудня 1911 р. [2] та в Москві 1913 р. на

ювілейному святі дому Романових. Загальна вартість усіх старовинних ікон храму становила 150 тис. руб. [7, с. 56].

Усі споруди, зведені Харитоненками, мали неабияку мистецьку цінність і дотепер прикрашають міста, зокрема Троїцький собор у Сумах. Він був збудований у 1901–1914 рр. під керівництвом архітектора Г. Шольца. Над його інтер'єрами працювали видатні майстри – М. Нестеров, К. Петров-Водкін та ін. М. Нестеров виконав шість образів для іконостасу (Христос, Богоматір, Трійця, Миколай, архангели Гавриїл та Михаїл) над якими працював протягом 1913–1914рр. [9], К. Петров-Водкін – ікони та вітраж «Трійця» [3, с. 113].

Створення іншої мистецької збірки П. І. Харитоненка у досліджуваній період пов'язане із розкішним будинком у Москві. Московський будинок знаходився на Софіївській набережній 14, навпроти Кремля. Парадний вестибюль будинку був оздоблений дерев'яними панелями. У декорі дверних порталів, різьблених стельових балках, перилах сходів, а також на меблях, спроектованих архітектором Ф. Шехтелем спеціально для цього інтер'єру, був використаний готичний стиль. Парадні сходи, прикрашені фігурами орлів і драконів, що сидять на чудових дубових перилах, вели на майданчик другого поверху. Приміщення другого поверху – анфілада залів, оформлених у різних стилях.

Наприклад, картинна галерея була декорована позолоченою різьбою, живописними розписами на стелі. Вони були виконані у 1893 р. французьким художником Ф. Фламенгом, який приїхав до Москви на запрошення Павла Харитоненка. Тоді ж художник написав портрет господині будинку, Віри Андріївни, що зберігається тепер в Ермітажі.

Павло Харитоненко і його дружина були пристрасними любителями російського живопису і щедро платили за придбані полотна. У їхній колекції можна було зустріти картини В. Верещагіна, Ф. Малявіна, В. Васнецова і багатьох інших талановитих живописців, а гордістю господарів і перлиною цього унікального зібрання стало знамените полотно І. Крамського «Невідома».

Поруч з картинною галереєю знаходився парадний білий зал, найбільше приміщення в будинку. У цьому залі із золотою ліпниною збереглася величезна кришталева люстра, біло-золоті меблі з єгипетськими мотивами так само, як і білий рояль лондонської фірми «Данеманн», який з'явився в радянський час, органічно доповнювали загальний стиль. У білому залі зберігся чудовий набірний паркет з цінних порід дерева з ромбоподібним орнаментом, в центрі якого розташовувалося велике коло з візерунком. Поруч з білим залом знаходилося дві вітальні – червона (вона мала вихід на балкон) і блакитна. Частина приміщення другого поверху і мансарди призначалися тільки для приватного життя. Тут розташовувалися спальні, дитячі, гостьові кімнати, приміщення для прислуги. У підвалі знаходилася кухня, комори, система опалення [4].

У 1918 р. сім'я Харитоненків емігрувала за кордон. На його будинок претендували Третьяковська галерея та Румянцевський музей, проте відразу після переїзду до Москви радянського уряду будинок облюбував Комісаріат закордонних справ і влаштував тут свої апартаменти для прийомів.

Колекція Харитоненка у 1922–1925 рр. була розподілена між Третьяковської галереєю (більше ста картин і ікон) і Румянцевським музеєм (західноєвропейське мистецтво). Сьогодні, картини з колишнього зібрання П. І. Харитоненка знаходяться в Державному музеї образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна (24 картини), Третьяковській галереї (35 творів), Харківському художньому музеї та інших сховищах [6].

Джерела та література

1. Колосова Н. Меценатська діяльність родини Тарновських в культурному розвитку України / Н. Колосова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Vdakk/2012_3/17.pdf.
2. Краткая летопись художественной жизни 1907–1914 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tphv-history.ru/books/hudozhestvennaya-zhizn-rossii6.html>.
3. Лазечко П. Меценати української культури / П. Лазечко, Л. Лазечко // Дзвін. – 2003. – № 7 (705). – 111–113.
4. Пилишек И. Особняк Харитоненко: готика с видом на Кремль / И. Пилишек [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.m-mos.ru/2008/03/02.htm>.
5. Різниченко В. Залишки старої культури (Наталівка, Харківщина) / В. Різниченко // Культура і побут. – 1927. – 3 липня (№ 24).

6. Харитоненко (семья) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.megabook.ru/article?%D0%A5%D0%90%D0%A0%D0%98%D0%A2%D0%9E%D0%9D%D0%95%D0%9D%D0%9A%D0%9E%20%28%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%8C%D1%8F%29>.
7. Шудрик І. «Перлина Слобожанщини» / І. Шудрик // Людина і світ. – 2003. – № 5 (512). – 55–57.
8. Шудрик О. І. Наталівка – важливий об’єкт туризму східної України / О. І. Шудрик // Культура України: зб. наук. пр. – Х. : ХДАК, 2011. – Вип. 34. – С. 147–155.
9. Шульженко Н. Н. «... Любить Сумы так, как люблю я» / Н. Н. Шульженко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://palomnik.sumy.ua/holyness/%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%B3-%D1%81%D1%83%D0%BC%D1%8B/>.